

Wprowadzenie

Wszyscy wiemy, czym jest rodzina, bo to jedno z najczęściej używanych przez nas słów w życiu codziennym. Uważamy ją za wielką wartość i nie wyobrażamy sobie bez niej życia. Mamy na jej temat wiedzę, która wynika z naszego doświadczenia, doznań, przeżyć i obserwacji. Każdy z nas ma indywidualne o niej wyobrażenie. Jednak rodzina to zjawisko wielowymiarowe, to układ bardzo skomplikowanych elementów strukturalnych, systemu ról, systemu władzy, autorytetów, kontroli, komunikacji. Można więc powiedzieć, że jest mikrokulturą mającą własne zwyczaje, obyczaje, mity rodzinne, przekazy międzypokoleniowe, sposoby zachowań, wzorce determinujące często życie rodziny. Rodzina posiada też cechy, których nie znajdzie się w żadnym innym układzie ludzkim. Choć układy rodzinne różnią się od siebie nawet w ramach jednej kultury, a tym bardziej w różnych kulturach, zmieniają się też z upływem czasu, to i tak można powiedzieć, że jedną z najważniejszych cech rodziny jest jej stałość i niezmienność, choćby w pełnienu przez nią swoich funkcji prokreacyjnej i emocjonalnej.

Mimo że intuicyjnie wiemy, czym jest rodzina, to jej jednoznaczne zdefiniowanie nie ma już tak oczywistego charakteru, a przeciwnie, ze względu na jej wielopłaszczyznowość jest zadaniem bardzo trudnym. Próby jej określenia wiążą się zwykle z prezentowaną przez badacza dziedziną wiedzy i perspektywą, z której na nią patrzy. Najczęściej rodzinę rozpatruje się na gruncie socjologii, ale wiele uwagi poświęca jej także psychologia, antropologia kulturowa, prawo, a przede wszystkim pedagogika, głównie pedagogika opiekuńcza, w której rodzinę traktuje się jako najważniejsze środowisko opiekuńczo-wychowawcze.

Termin „rodzina”, jest przede wszystkim używany w języku potocznym i w praktyce życia społecznego człowieka, a odnosi się zwykle do pary małżeńskiej posiadającej dzieci, czyli ludzi, których powinna łączyć więź formalna i stosunek pokrewieństwa (czasem adopcji). Jednakże badacze rodziny zwracają uwagę na fakt, że jej definicja powinna obejmować wszystkie formy życia rodzinnego, charakterystyczne dla społeczeństw różnych kultur, różnych okresów historycznych

i ustrojów. W naszym społeczeństwie np. podkreśla się znaczenie formalnych więzi pomiędzy dorosłymi partnerami różnej płci, podczas gdy w innych kulturach wystarczą zobowiązania moralne i fakt, że grupa osób sama siebie określa jako rodzinę. Jest to więc koncepcja rodziny opartej głównie na więzi emocjonalnej. Uczucia stają się tym, co pozwala uznać daną grupę ludzi za rodzinę. Nie zawsze potrzebna jest do jej funkcjonowania więź formalna czy formalno-religijna, chociaż ciągle zdecydowana większość partnerów pragnie swoje uczucia usankcjonować prawnie. Specyficzną cechą rodziny jest niewątpliwie prokreacja, która we wszystkich typach rodzin stanowi niezmienny, uniwersalny komponent. Ma on decydujące znaczenie dla całokształtu zachowań, całego programu poczyznań, funkcjonowania pewnych reguł i dla całej kultury życia codziennego rodziny.

Trudność w zdefiniowaniu i opisanu rodziny polega także na tym, że przedstawiciele różnych nauk eksponować będą poszczególne jej elementy. Psycholog podkreśli charakterystyczny dla tej grupy układ więzi emocjonalnych, prawnik natomiast – system więzi formalno-prawnych, przedstawiciele nauk społecznych zaś – określone role i pozycje względem siebie, antropolog – swoistą kulturę rodziny, wyrażającą się w przekazywanych pokoleniowo wzorach. Dla pedagoga ważne jest, by ta grupa osób stanowiła właściwe, trwałe i przyjazne środowisko opiekuńczo-wychowawcze. Środowisko, które z jednej strony zaspokaja istotne dla życia i rozwoju potrzeby dziecka (także potrzeby dorosłych członków), a z drugiej – jest miejscem intensywnego oddziaływania wychowawczego, w którym kieruje się procesem poznawania zjawisk i faktów, uczy rozumienia norm i ich wartościowania, kształtuje postawy, styl życia, przygotowuje do pełnienia różnych społecznych ról. Trzeba jednak zaznaczyć, że rodzina jako układ opiekuńczo-wychowawczy jest też mocno zróżnicowana i często w zasadniczy sposób różni się poziomem opiekuńczo-wychowawczego funkcjonowania. W grę wchodzi bowiem także wiele innych elementów życia rodzinnego, zarówno zależnych, jak i niezależnych od jej członków. Zawsze jednak niedostatek uczuć, zaniedbywanie potomstwa, złą atmosferę czy rozpad rodziny traktujemy jako odstępstwo od normy, przypadki skrajne czy wręcz patologie, które rodzinie nie powinny się zdarzać.

Biorąc zatem pod uwagę tę wielopłaszczyznowość i wieloaspektowość rodziny, przedmiotem oddanej do rąk Czytelnika książki uczyniliśmy różne możliwe perspektywy patrzenia na rodzinę, mieszczące się w obszarze zainteresowań pedagogiki, a głównie pedagogiki opiekuńczej. Najogólniej ujmując – treścią książki jest opieka i wychowanie w rodzinie oraz implikacje tych procesów. Podjęte przez poszczególnych autorów zagadnienia zaprezentowane zostały w dwóch częściach, stanowiących jednocześnie dwie główne perspektywy patrzenia na rodzinę – współczesną i historyczną.

Analizowane opiekuńczo-wychowawcze problemy rodziny współczesnej zostały przedstawione w kontekście zachodzących w niej przemian, redefiniowania jej istoty i zadań, ale także w kontekście kulturowych tradycji i jej niezmiennych cech polegających na zaspokajaniu potrzeb niezbędnych dla życia i rozwoju jej członków, niezależnie od wieku i stanu psychofizycznego. Skonfrontowane zostały zatem perspektywy myślenia o rodzinie jako przestrzeni opiekuńczej zapewniających potrzeby związane z cielesnością i emocjonalnością oraz enkulturacją i przekazywaniem tradycyjnych wartości i uczeniem ról społecznych, więzi z rodziną pochodzenia, z budzącą wiele emocji i kontrowersji genderową perspektywą myślenia o rodzinie. Przedstawione zostały także niektóre problemy związane ze szczególnymi potrzebami starych i niepełnosprawnych członków rodziny.

Zaprezentowanie przez poszczególnych autorów problematyki opieki i wychowania w rodzinie z perspektywy historycznej pozwala dostrzec rozmiar i typ przemian, jakie zachodziły w tej płaszczyźnie życia. Historia europejskiej kultury życia rodzinnego pokazuje bowiem, że opieka i wychowanie rodzinne nie zawsze było czymś oczywistym. Z perspektywy obecnej wrażliwości, zachowania rodzicielskie w znanej nam historii nie zawsze spełniają kryteria opieki optymalnej, a niektóre nawet mocno bulwersują. Jednak nawet w tych samych okresach i w tych samych typach społeczeństw możemy zaobserwować ogromną różnorodność postaw i uczuć warunkujących jakość opieki, a tym samym możliwość przeżycia dziecka, jego zdrowie, szczęście, nabycie kompetencji kulturowej. W poszczególnych artykułach zaprezentowano więc europejską rodzinę w ciągu wieków, jej codzienność, obyczaje opiekuńcze i wychowawcze, a także rozwój myśli pedagogicznej w okresie od starożytności do czasów nowożytnych.

Perspektywa historyczna problematyki rodzinnej w konfrontacji ze współczesnymi standardami opiekuńczo-wychowawczymi i oczekiwaniami społecznymi odnośnie do jej funkcji i zadań pozwala dostrzec niezwykle duże zmiany w postrzeganiu rodziny jako układu, dzieciństwa, stosunku do dziecka w rodzinie, jego praw jako człowieka, roli uczuć rodzicielskich w opiece i wychowaniu. Sądzimy, że taka koncepcja opracowania, dająca możliwość porównania tak różnych rzeczywistości, a także prezentacja nowatorskich badań i przemyśleń poszczególnych autorów, mogą być dla Czytelnika interesujące.

Część pierwszą otwiera artykuł Sylwii Badory prezentujący rodzinę jako przestrzeń opiekuńczą, w której opieka w znacznej mierze zdeterminowana jest biologią człowieka, jego potrzebami emocjonalnymi i oczekiwaniami społecznymi. Rodzinę z perspektywy antropologicznej analizuje Halina Mielicka, prezentując rodzinny przekaz treści kulturowych zawartych w polskiej strukturze obrzędowej. Natomiast problematykę socjalizacyjno-wychowawczą w rodzinie prezentuje Joanna Smyła, pisząc o przygotowaniu dzieci do pełnienia ról związanych

z płcią. Kolejny rozdział stanowi psychologiczną perspektywę postrzegania lojalności dziecka wobec rodziny pochodzenia (Monika Piątek). Problemy opieki nad osobami starszymi w rodzinie analizuje Beata Zięba-Kołodziej. W kolejnym rozdziale podjęte zostały zagadnienia związane z niepełnosprawnością członków rodzin, co stanowi przykład spojrzenia na rodzinę z perspektywy pedagogiki specjalnej. Małgorzata Ogorzałek opisuje tu funkcjonowanie w rodzinie młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. Część pierwszą zamyka tekst Marty Darowskiej i Sylwii Badory, ukazujący rodzinę z perspektywy gender.

W części drugiej, poświęconej rodzinie (a także bezrodzinności) w różnych okresach historycznych znajduje się pięć tematów. Pierwszy z nich – autorstwa Stanisława Lisa – to prezentacja rodziny u starożytnych Greków i Rzymian. Następny opisuje codzienność rodzinną w średniowiecznej i renesansowej kulturze Zachodu (Sylwia Badora). Ta sama autorka prezentuje też poglądy na opiekę i wychowanie w rodzinie siedemnastowiecznego czeskiego filozofa i pedagoga Jana Amosa Komeńskiego. Anna Szylar prezentuje proces wychowania panien w rodzinie. Książkę kończy rozdział Renaty Stojekiej-Zuber poświęcony sytuacji dzieci i młodzieży pozbawionej rodziny po II wojnie światowej.

Opracowanie wymienionych wyżej tekstów jest owocem wysiłku głównie pracowników Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnobrzegu. Do udziału w projekcie zaprosiliśmy także pracowników naukowych z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach i Krakowskiej Akademii. Mamy świadomość, że opis zjawisk i procesów zachodzących w rodzinach zawarty w niniejszym opracowaniu jest w znacznej mierze niepełny. Książka może stanowić jedynie wprowadzenie w złożone i często skomplikowane zagadnienia z zakresu teorii i historii rodziny. Świadomi tej niepełności i ułomności uznaliśmy jednak, że książka może być przydatna Czytelnikom, którzy chcieliby skonfrontować własną wiedzę i doświadczenie na temat rodziny z inną perspektywą patrzenia na nią, pogłębić zrozumienie jej złożoności i uwrażliwienie na zachodzące w niej zjawiska.

*Sylwia Badora
Beata Zięba-Kołodziej*